

Vzdělávání mimořádně nadaných dětí v Evropě – a v České republice?

Zdeněk Frynta

Problematikou vzdělávání mimořádně nadaných jedinců se zabývali psychologové a pedagogové v USA již v 19. století – a nejdále tam dodnes pokročili v praktickém uplatnění poznatků z četných výzkumů – zatímco v Evropě až ve dvacátých letech minulého století, zejména však v posledních jeho desítkách. Nejobsáhlejší dílo (téměř 1000 stran), které bylo sepsáno o vzdělávání nadaných (Heller, Mönks a Passow, 1993), popisuje na 128 stranách, jak se země celého světa starají o nadané. Z tohoto počtu je 17 stran věnováno Evropě. Shrnuje stav do prvních let uplynulého desetiletí. Ze stejné doby je publikace UNESCO (Freeman, 1993), která ukazuje, jak zlepšit výchovu na základních školách. Zaměřuje se jak na děti málo nadané, tak na ty mimořádně nadané, ty z horního okraje stupnice nadání. Je příznačné, že mnoho psychologů, kteří se zabývají problematikou vzdělávání mimořádně nadaných, prošlo ve své praxi oblastí péče o nenadané (např. i autorka prof. J. Freeman). Ve skupině nenadaných, kam děti odkazovali učitelé, velmi často totiž nacházeli děti mimořádně nadané, a to se stává dodnes. Reakce dětí z obou okrajů stupnice nadání jsou zcela odlišné od toho, co průměrný učitel očekává, a snaží se takových jedinců zbavit. Ve světě proto vzniklo mnoho nevládních organizací na podporu nadaných, u nás například Společnost pro talent a nadání – ECHA (European Council for High Ability). Velký důraz je kladen na doplnění vzdělání učitelů, aby byli schopni mimořádné nadání identifikovat a rozvíjet. K tomu musí mít v některých zemích (ve většině států USA) certifikát. Na vzdělávání mimořádně nadaných je pohlíženo jako na specializaci, podobně jako na práci s dětmi nenadanými. Metody a nároky na učitele jsou ovšem zcela odlišné. Investice do vzdělávání mimořádně nadaných jedinců, a to nejen k jejich osobnímu prospěchu, ale ve prospěch celé společnosti, je považována za investici nejefektivnější.

Původní úsilí nesčetných mezinárodních i národních nevládních organizací zaměřených na podporu mimořádně nadaných našlo v posledních desetiletích i v Evropě pochopení u vlád jednotlivých zemí. Nejnovější knihou vysoké úrovně je oficiální britská příručka, jak vzdělávat mimořádně nadané (Freeman, 1998), která čerpá z poznatků výzkumů a praxe z celého světa. Kromě dlouhé řady knih, které byly sepsány na toto téma v zahraničí, bylo publikováno na desítky tisíc článků v zahraničních odborných časopisech, z nichž desítky jsou speciálně zaměřeny na vzdělávání mimořádně nadaných

(mívají to i v názvu časopisu). Stovky článků vysoké úrovně jsou u nás dnes dostupné plnotextově na zahraničních databázích (EBSCO, ProQuest, OCLC, Congres), v menší míře plnotextově i na zahraničních internetových stránkách. V českém odborném pedagogickém tisku je této problematice v posledních letech věnována pramalá pozornost, jak dokazuje databáze ÚPKK – Ústřední pedagogické knihovny Komenského (např. žádný článek v časopise „Pedagogika“ za poslední tři roky). O rozsáhlé reformě školství v sousedním Polsku, která zvláště zdůrazňuje význam vzdělávání mimořádně nadaných a je realizována od počátku r. 1998, vyšel v českém odborném pedagogickém tisku podle databáze ÚPKK jediný článek informující o polském projektu reformy schváleném parlamentem v r. 1997 v časopise „Pedagogická orientace“ koncem r. 1999. V té době se v Polsku už uzavírala I. etapa reformy – reforma primárního a sekundárního základního školství. Jako by existovalo informační embargo v pedagogických časopisech, které jsou dotovány Ministerstvem školství, jehož představitelé stále zdůrazňují, že nechtějí vychovávat elitu. Je přitom pozoruhodné, že mezi naším ministerstvem MŠMT a polským MEN (Ministerstwo edukacji narodowej) existuje dvoustranná smlouva o spolupráci. A polská reforma navíc probíhá ve smyslu doporučení OECD, na které se naši oficiální představitelé odvolávají. Bylo by z čeho se poučit, neexperimentovat a nebádat nad tím, co je dávno ve světě vymyšleno a realizováno, jak tu často bývalo zvykem po minulém půlstoletí.

V Evropě je v popředí požadavek, aby každé dítě mělo stejnou šanci na vzdělání, bez ohledu na sociální, národnostní původ (Doporučení OECD). Někdy je to však zaměřováno s tím, aby byl každý stejně vzděláván. Specifické potřeby mimořádně nadaných na vzdělání jim odpovídající jsou pak přehlíženy. Pedagogická i široká veřejnost je představiteli našeho školství nepravdivě informována, jako by náš model devítiletky, přežívající z minulého totalitního půlstoletí, byl evropským vzorem.

Stojí za povšimnutí, jaká je skutečnost (Key Data..., 2000): Jednotná (single) základní škola existuje jen ve třech severských státech Evropské unie (Dánsko, Švédsko, Norsko) a přežívá v Portugalsku. V ostatních jedenácti zemích EU je zcela oddělená škola prvního a škola druhého stupně. Není to formální, protože už Komenský ve své Velké didaktice zdůrazňuje (Hlava XXVII), že způsob vzdělávání dospívající mládeže je zcela odlišný od prvního stupně – školy obecné – a druhý stupeň nazývá „gymnasium“. Není tedy náhodou, že u nás na počátku devadesátých let byla obnovena gymnázia i pro druhý stupeň vzdělávání. Tento název má škola druhého stupně v deseti evropských zemích. Nově byl zaveden i v Polsku po rozdělení přežívající devítiletky na dvě samostatné školy.

Mnoho článků bylo sepsáno na téma, zda odděleně vzdělávat mimořádně

nadané, či je integrovat s ostatními vrstevníky a diferencovat výuku. Oba modely jsou ve světě praktikovány, někdy souběžně, takže je možný výběr podle individuálních potřeb jedince. V poslední době se ze společenských důvodů klade důraz na základní školu integrovanou. Diferencovaná výuka v takové škole znamená ovšem mimořádné nároky na výběr a přípravu učitele, má-li být účinná. Pro práci s mimořádně nadanými musí být učitel dostatečně vzdělán a nadán, nemusí však sám být mimořádně nadán. Často jsou žáci seskupováni do skupin podle úrovně v jednotlivých předmětech, mají zvláštní studijní program, jsou jim zadávány obtížnější úkoly podle jejich schopností apod. V zahraničí jsou pořádány povinné doškolovací kurzy pro učitele, atestace, problematika mimořádně nadaných je zahrnuta do přípravy budoucích učitelů.

Mimořádné nadání bývá tak výrazné, že se pozná v předškolním věku dítěte (plynně čte, píše nebo počítá). Neznamena to však vždy oprávněnou prognózu, že se takový jedinec neposune v průběhu dalšího vývoje ve srovnání s vrstevníky ke středu stupnice nadání. (Podobně jako mnohé vysoké dítě v průběhu dospívání spolužáci přerostou.) Působí zde mnoho vlivů. Setká-li se ve škole nadané dítě s učitelem neznalým problematiky nadaných, ve škole se nudí a jeho další rozvoj je v důsledku toho utlumen. Významnou roli pro rozvoj dítěte má rodinné zázemí, prostředí, v němž se pohybuje. Význačné rysy mimořádně nadaných dětí bývají mnohé z těchto: mimořádné verbální schopnosti; mimořádná schopnost abstraktního myšlení; snadné chápání; mimořádná paměť; velký zájem o knihy, psaní; vysoké soustředění; vytrvalost při řešení úloh; perfekcionismus; snadné učení; tvůrčí schopnosti; vysoká citlivost v estetické oblasti; mimořádná schopnost čtení; emocionální a sociální citění; nesnadné navazování kontaktů; smysl pro humor; jazykové schopnosti; matematické schopnosti. Z možných kombinací těchto vlastností vyplývá, jak různorodé jsou mimořádně nadané děti. Také jejich zájmy mohou být zaměřeny na určitou oblast nebo na celou škálu oborů.

O vzdělávání nadaných jedinců v Evropě pojednává Heller, Mönks a Pasow (1993) od historických počátků do prvních let uplynulého desetiletí. V kapitole VI., ve stati o zemích Evropy, jsou pro svou specifičnost zvlášť uváděny země bývalé „východní Evropy“, kde zvláštní péče o mimořádně nadané byla nepřijatelná, země severní Evropy, jižní, západní a střední Evropy.

Ze zemí „východních“ je nejobširněji popisován stav v Polsku, kde významnou péči o nadané rozvíjel již dříve Fond dětí (Fundusz do rzeci dzieci). Fond je i v současnosti významným spolutvůrcem školské reformy probíhající v Polsku. Mimořádně nadaní tam byli i v dřívějších letech podporováni v různých směrech: stipendia, možnost účasti ve vyšších třídách, zahájení

vyššího studia ještě před ukončením druhého stupně vzdělání, prázdninové pobyty s tematickým zaměřením. Byly zřízeny sekundární školy se zaměřením na matematiku, fyziku, humanitní obory. Snahou však bylo – a trvá dodnes – nevydělovat mimořádně nadané z jejich přirozeného sociálního prostředí, ale stimulovat jejich rozvoj materiálně i odborným vedením. – V publikaci č. 15 polského ministerstva školství (Ministerstwo Edukacji . . . , 1999), jedné z 35 knížek vydaných o současné školské reformě, je v předmluvě kladen důraz na to, aby výchova mimořádně nadaných vedla k vědomí, že rozvoj talentu musí být ve prospěch celé společnosti. Jsou tam uvedeny i oficiální dokumenty ministerstva na podporu vzdělávání mimořádně nadaných: experimentální školy, individuální programy, dřívější ukončení školy, experimentální metodické a programové projekty, materiální podpora, stipendia, mimoškolní vzdělávání, experimentální akademické gymnázium s maturitou v 16–17 letech, důraz na úlohu psychologicko-pedagogických poraden pro rozvoj talentu mimořádně nadaných, lokální i regionální Centra pro podporu mimořádně nadaných, obohacení programu pedagogického studia a doškolování učitelů k efektivnější péči o rozvoj nadaných, ministerská komise pro vzdělávání mimořádně nadaných.

Na Slovensku byla zřízena základní škola pro nadané v Bratislavě a speciální třídy pro nadané jsou zřizovány v krajských městech. I v ostatních státech „východní“ Evropy, jako je Maďarsko, Slovinsko, Chorvatsko, se v posledních letech věnuje velká pozornost vzdělávání mimořádně nadaných, jak dokazují tam pořádané mezinárodní konference na toto téma či aktivní účast v mezinárodních projektech EU.

V zemích severní Evropy – Dánsku, Švédsku, Norsku, Finsku – je oddělená výuka mimořádně nadaných oficiálně odmítána. Současně však oficiální dokumenty uvádějí, že každý jednotlivý žák má právo na vzdělání v souladu s jeho schopnostmi a že školy musí být zodpovědné za všechny žáky, handicapované i mimořádně nadané. Nedávný rozsáhlý výzkum o postavení mimořádně nadaných ve švédských integrovaných jednotných základních školách však prokázal, že péče o mimořádně nadané je nedostatečná, v neprospěch těchto dětí (Persson, 1998). Finská univerzita v Joensu vydala v r. 1994 publikaci o vzdělávání mimořádně nadaných, v níž autoři S. Ojanen a J. Freeman porovnávají, jak to řeší školské systémy ve Finsku a v Británii.

Ve Velké Británii je význam výuky mimořádně nadaných jedinců zdůrazněn v řadě oficiálních dokumentů, z nichž jeden byl již zmíněn (Freeman, 1998). Je to důsledek velmi těsných vztahů s USA i vlivu významných organizací zabývajících se problematikou mimořádně nadaných. Není náhodné, že v Británii byla v r. 1987 založena společnost ECHA (European Council for High Ability) profesorkou Joan Freeman, která se stala její zakláda-

jící první prezidentkou. Základní školy jsou převážně integrované, různé je curriculum jednotlivých škol. I tam jsou však problémy se vzděláváním mimořádně nadaných, které se v současné době řeší.

V Německu je vzhledem ke spolkovému uspořádání značný rozdíl v péči o nadané v jednotlivých zemích podle politicko-ideologické situace (Heller, Mönks a Passow, 1993). Od integrovaného vzdělávání po speciální základní školy a zkrácená gymnázia pro nadané. Probíhá doškolování učitelů, jak identifikovat a vzdělávat mimořádně nadané, jsou organizovány prázdninové pobyty, kde nadaní zpracovávají různá odborná témata podle svého zaměření. Přesto významná německá expertka Stopfová (1997) při analýze současného stavu konstatuje, že v péči o mimořádně nadané je Německo rozvojovou zemí.

O Švýcarsku a Francii Heller, Mönks a Passow (1993) uvádějí jen stručnou zmínku, speciální školy, třídy. Ve Francii se však v posledním desetiletí v tomto směru mnoho vykonalo. Na téma mimořádně nadaných vyšlo jen od roku 1997 více než deset knih. Pořádá se mnoho seminářů a konferencí v různých městech (Vésinet, Toulouse, Lyon, Paris, Marseille, Bordeaux), většinou ve spolupráci se společností AFEP (francouzská obdoba ECHA) a pařížskou univerzitou La Sorbonne, jsou vydávány sborníky z těchto aktivit (Bibliographie . . . , 2001).

V Rakousku byly do škol úspěšně zavedeny programy vzdělávání nadaných. Zákonem z r. 1989 byly zahrnuty do rakouského školského systému.

Z jihoevropských zemí Heller, Mönks a Passow (1993) uvádějí, že zvláštní péče o mimořádně nadané do počátku devadesátých let spočívala na nevládních organizacích. V Itálii byl již v r. 1962 pro region Milán vypracován a realizován program na identifikaci a vzdělávání mimořádně nadaných, ale nenalezl tehdy dostatečnou podporu u státních orgánů. Nedávná školská reforma ve Španělsku (Touron, Iriarte, Reparaz a Peralta, 1998), semináře o nadaných v Portugalsku v r. 1999, svědčí o rostoucí pozornosti problematice vzdělávání nadaných v těchto zemích.

Lze shrnout, že ve všech zemích je úsilí o speciální vzdělávání mimořádně nadaných, má-li být úspěšné, výsledkem práce neoficiálních společností specializovaných na tuto problematiku, jejichž představitelé bývají i osobnostmi univerzit. Na základě podnětů a kvalifikovaných podkladů těchto autorit – společností a univerzit – je pak vzdělávání mimořádně nadaných zakotveno v oficiálních vládních a zákonných opatřeních. Heller, Mönks a Passow (1993) uvádějí celé spektrum národních i mezinárodních organizací zaměřených na vzdělávání mimořádně nadaných, jejichž činnost přinesla své plody.

Gross (1999), Troxclair (2000), McGrail (1998) a Pyryt, Sandals a Begoray (1998) uvádějí poznatky i z druhých kontinentů o vzdělávání mimořádně nadaných dětí v běžných, vnitřně diferencovaných třídách, které mohou být

i pro Evropu, kde je tato forma preferována, velmi přínosné. Ukazují na vysokou náročnost řešení tohoto úkolu. Na závěr je připojena jedna z posledních významných publikací prof. J. Freeman (1999).

Jak bylo zmíněno, v počátcích devadesátých let osvětlení pedagogové a psychologové i u nás vyvinuli úsilí společností změnit totalitní školský systém; mnohé se z této iniciativy podařilo, mnohé skončilo v ministerských šuplatech. Zatím je volba, vznikly alternativní školy a alternativní vyučovací programy, kde mohou mimořádně nadaní žáci najít útočiště před nepochopením učitelů mnoha základních škol, kteří dodnes o problematice vzdělávání mimořádně nadaných nic nevědí; nedozví se o tom nic během svého studia ani nejširší většina příštích učitelů. Alternativní školy žijí pro nepřízeň ministerstva v nejistotě o svou budoucnost a jsou před zrušením. Místo pozvednutí úrovně vzdělávání na dosud jednotných základních školách se jedním podpisem zruší to, co tuto úroveň přesahuje, což je nejsnazší, ale s nedozírnými negativními následky pro budoucnost. A nadané děti se za bezmoci svých rodičů stanou pokusnými morčaty školských „reformátorů“.

Je nanejvýš žádoucí, aby se i všechny naše pedagogické školy a fakulty probudily (po krátkém procitnutí počátkem devadesátých let) z hlubokého spánku a problematiku mimořádně nadaných, která je zatím mimo oblast jejich zájmu, v nejlepší případě na samém okraji, zahrnuly do standardního vzdělávání budoucích učitelů. K tomu je ovšem potřebné, aby si nejprve sami pedagogové těchto škol – alespoň mladší generace – osvojili problematiku vzdělávání mimořádně nadaných formou studia, stáží. Bylo by nanejvýš žádoucí, aby to MŠMT podpořilo. Předpokladem k tomu jsou ovšem kromě zájmu a schopností i dobré jazykové znalosti pro nedostatek odborné literatury v češtině. Pak už nebude možné, aby vzdělávání mimořádně nadaných bylo v oficiálním dokumentu ministerstva chápáno v rozporu s celým odborným světem jako mimoškolní zájmová oblast, jak v „Doporučení“ (kap. 9.) uvádí Bílá kniha MŠMT – koncepce vzdělávání v ČR. Tímto konstatováním si tvůrci Bílé knihy zcela protičeří: Má-li být přístup ke vzdělání umožněn všem bez ohledu na sociální či intelektuální původ, kdo jiný než učitel má být schopen nadání rozeznat a rozvíjet; zájmová činnost je pak následná, nikoliv základní. Péče o nadané žáky nespočívá v tom, že v integrované jednotné třídě budou doškolovat zaostávající spolužáky, jak to prezentují současní představitelé školství a jak to bývalo uplynulých padesát let, nebo že nadaný dostane úkol navíc, aby se zabavil a učitel měl tak víc času věnovat se zaostávajícím žákům. Celý ostatní svět chápe vzdělávání mimořádně nadaných žáků jako nesmírně závažný úkol, který klade zcela mimořádné nároky na učitele, jejich schopnosti a vzdělání. Bylo by ku prospěchu celé společnosti, kdyby to platilo i u nás. Jinak zůstane Česká republika v péči o nadané bílým místem na mapě Evropy.

Plnotextové přílohy:

- HELLER, K. A., MÖNKES, F. J., PASSOW, A. H. (ed.) *International Handbook of Research and Development of Giftedness and Talent*. 1. Edition; part: Programs and practices for Identifying and Nurturing Giftedness and Talent in Europe, s. 779–795. Pergamon, 1993.
- FREEMAN, J. *Pour une éducation de base de qualité: comment développer la compétence*. UNESCO, 1993, s. 119–129, 218–220.
- FREEMAN, J. *Educating the Very Able: Current International Research*. Standard Office for Education, 1998.
- Ministerstwo Edukacji Narodowej o uczniu zdolnym*. Publ. 15, Warszawa: MEN, 1999.
- PERSSON, R. S. Paragons of virtue: Teachers' conceptual understanding of high ability in egalitarian school system. *High Ability Studies*, Vol 9, Issue 2, Dec. 1998,
- STOPF, A. Sind alle Menschen gleich? Begabte vernachlässigt? *Bildungspolitik*, Heft 4, 1997.
- TOURON, J., IRIARTE, C., REPARAZ, C., PERALTA, F. Diversity and school curriculum: The response of Spanish educational system to the needs of academically able pupils. *High Ability Studies*, Vol. 9, Issue 2, Dec. 1998.
- Bibliographie nationale française – Livres (dílčí rešerše 2001).
- GROSS, M. U. M. Small poppies: Highly gifted children in the early years. *Roeper Review*, Vol. 21, Issue 3, Blomfield Hills, Feb./Mar. 1999.
- TROXLAIR, D. A. Differentiating instruction for gifted students in regular education social classes. *Roeper Review*, Vol. 22, Issue 3, Bloomfield Hills, Apr. 2000.
- MCGRAIL, L. Modifying regular classroom curricula for high ability students. *Gifted Child Today Magazine*, Vol 21, Issue 2, Mar./Apr. 1998.
- PRYTY, M. C., SANDALS, L. H., BEGORAY, J. Learning styl preferences of gifted avarage-ability, and special needs students: A multivariate perspective. *Journal of Research in Child Education*, Vol. 13, Issue 1, Wheaton, Fall, 1998.
- FREEMAN, J. Teaching gifted pupils. *Journal of Biological education*, Vol 33, Issue 4, Autumn 1999.
- Key Data on Education in Europe 1999/2000*. Bruxelles: Euridyce – EU, 2000.

FRYNTA, Z. Vzdělávání mimořádně nadaných dětí v Evropě – a v České republice?

Pedagogická orientace 2001, č. 1, s. 22–28. ISSN 1211-4669.

Adresa autora: Ing. Zdeněk Frynta, CSc., Praha, e-mail fryz@volny.cz